

Nestati gubeći se u obrisu: o iščezlim devetnaestostoljetnim pridjevima i priložima hrvatskoga jezika, njihovim tvorbenim obrascima, semantici i stilskoj jedrini¹

Anja Nikolić-Hoyt

Zavod za lingvistička istraživanja
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
anhoyt@hazu.hr

UDK: 811.163.42'374''18''
izvorni znanstveni rad
<https://doi.org/10.17234/9789531758819.29>

Benešićev *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* jedinstven je dokument hrvatskoga leksika na prijelazu stoljeća, vrijedna riznica svekolikih izraza i poraba posvjedočenih u djelima ponajboljih hrvatskih pisaca koji su stvarali od sredine 19. do polovice 20. stoljeća, dakle u vrijeme usustavljivanja i ustaljivanja novoštokavskoga standardnog jezika. U fokusu su ovoga rada ekspresivni pridjevi i prilozi koji su bili svojinom jezika hrvatske književnosti uglavnom do Vukova književnojezičnoga modela.

Ključne riječi: Benešićev rječnik, 19. stoljeće, hrvatski jezik, pridjevi, prilozi

1. O pridjevima i priložima sasvim općenito

Svaka vrsta, kategorija riječi ima svoju ulogu u izražavanju i komuniciranju svekolikih sadržaja *misli i stvari*. Uz glagole i imenice pridjevi su jedna od triju najbrojnijih i najvažnijih vrsta riječi ili leksičkih kategorija (Marković 2010: 5). U hrvatskim gramatikama pridjevi se semantički najčešće opisuju kao riječi koje označuju kakvo je što, čije je što i od čega je što. Dodajući uvriježenoj podjeli pridjeva na opisne, posvojne i gradivne drugačiju semantičku tipologiju Marković navodi sljedećih 13 semantičkih tipova hrvatskih pridjeva: 1. DIMENZIJA (*velik, dubok, vitak*), 2. DOB (*mlad, nov, odrastao*), 3. VRIJEDNOST, SLOŽENOST I KVALIFIKACIJA (*dobar, jednostavan, divlji*), 4. BOJA (*crven, zlatan, šaren*), 5. FIZIČKO I TJELESNO SVOJSTVO (*tvrd, topao, žedan*), 6. LJUDSKA OSOBINA (*mudar,*

¹ Pojam "stilsko jedrina" odnosi se na svjež i poletan, kreativan način stilskog izražavanja, nasuprot suhoparnom i nezanimljivom. Spominje ga Josip Hamm u svojim *Napomenama* prvomu svesku Benešićeva *Rječnika hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*: "Bogatstvom, raznolikošću i stilskom jedrinom svojih primjera Benešić je Rječniku oduzeo onu notu suhoparnosti, koju često susrećemo u rječnicima..." (Benešić 1985: XXXII).

žalostan, kriv), 7. BRZINA (*brz, spor, hitar*), 8. SLIČNOST (*različit, jednak, drugačiji*), 9. KVANTIFIKACIJA (*mnogi, nijedan, dvostruk*), 10. PROSTORNI I VREMENSKI POLOŽAJ (*dalek, lijevi, jesenji*), 11. REDNI BROJEVI (*prvi, nulti, tisući*), 12. POSVOJNOST I ODNOS (*božji, ženski, svemirski*), 13. GRADIVNOST (*staklen, kamen, voden*) (Marković 2010: 88–91). Ostavljajući po strani pojedinosti ove tipologije možemo zaključiti da neovisno o tome čine li pridjevi odnosno riječi za svojstva brojniji ili tek malobrojan potkorpus leksičkoga fonda kojega jezika, njihova je uloga pridijevanja svojstava entitetima koje pobliže označavaju, to jest kvalificiraju i modificiraju vrlo važna pa je jezik bez pridjeva – bilo kao diskretnih kategorija ili pak manje jasno distingviranih od drugih dviju temeljnih vrsta – teško ili nemoguće zamisliti.

Kao najraznorodnija vrsta, kategorija riječi u koju se dakle svrstavaju veoma različiti tipovi riječi, prilozi objedinjuju različita značenja i funkcije. Ipak, njihova je temeljna funkcija priglagojska, adverbijalna, iako modificiraju i pridjeve i druge priloge te imaju manje ili više izravnih dodirnih crta sa svim kategorijama riječi. „Možda bi se čak moglo reći da je njihova brojnost i velika raznolikost posljedica, između ostalog, izrazite komunikativne potrebe za označavanjem okolnosti ili tkz. situacijskih kulisa koje mogu biti vrlo raznolike (raznovrsni aspekti prostornih, vremen-skih, načinskih, socijativnih, instrumentalnih, uzročnih i drugih odnosa)“ (Pranjeković 2002: 26). Možemo zaključiti da i pridjevi i prilozi (prilozi su s pridjevima nerijetko derivacijski a onda i značenjski povezani), premda na različite načine, komuniciraju često vrlo profilirane aspekte svekolike izvanjezične stvarnosti, odnosno njezine konceptualizacije i kategorizacije, pri čemu brojnost pridjeva i priloga nedvojbeno korelira sa stupnjem perceptivne i/ili konceptualne istančanosti.

2. O nestalim (ali sačuvanim) pridjevima i priložima

Uzimajući u obzir ulogu pridjeva u leksičkome sustavu kojega jezika, u ovom ćemo se radu fokusirati na nemalen korpus pridjeva (i priloga) koji su bili svojinom hrvatskoga jezika i književnosti u 19. stoljeću. Međutim, promjene koje su se pod utjecajem konvergentne jezične politike događale u hrvatskome jeziku od kraja 19. stoljeća rezultirale su iščeznućem niza izvornih hrvatskih riječi i poraba. Zanimljivo je pritom istaknuti da se među nestalim riječima koje su bile odlikom tradicije hrvatske književnosti 19. stoljeća nalazi znatan broj apstraktnih imenica ili vrlo ekspresivnih pridjeva i priloga, poput: *neboderan, nebotičan, nebogreban, sebeznao, bezobzirce, navalice, mimogrege, sunovrace, jutroske* (Nikolić-Hoyt 2013: 161–164),

nasuprot očekivanjima prema kojima nestale riječi najčešće označavaju iščezle referente ili napuštene radnje jer zastarijevanje ili nestanak referenta odnosno iščeznuće određenih radnji nerijetko implicira zastarijevanje ili nestanak njihova imena.

Problem iščeznuća pridjeva i priloga, inače vrlo ekspresivnih, izrazno transparentnih i još po mnogočemu zanimljivih čini se dakle neodvojivim od političkih konstelacija i novoga planiranja korpusa, to jest izvanjezičnih okolnosti na kraju 19. i početkom 20. stoljeća. Naime, nakon što je u zadnjim dvama desetljećima 19. stoljeća objavljivanjem *Hrvatskog pravopisa* Ivana Broza (1892) i Maretićeve *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1899) pobijedila književnojezična i pravopisna koncepcija hrvatskih vukovaca, započelo je novo razdoblje u povijesti hrvatskoga jezika u kojem jačaju, a potom i dominiraju unifikacijske težnje novoštokavskog purizma. Ne ulazeći u sve aspekte tadašnje preskriptivne norme zaustavit ćemo se kratko tek na svojevrsnim oblicima kodifikacije leksičke norme, to jest na odnosu onoga vremena prema tvorbi, koji je rezultirao brojnim leksičkim prazninama u sustavu hrvatskoga jezika. U skladu s time, problem iščezlih pridjeva i priloga (ali i drugih leksičkih kategorija) možemo promatrati u kontekstu *pauperizacije* dakle siromašenja leksičkog fonda te tvorbenih i stilskih izražajnih mogućnosti hrvatskoga jezika na prijelazu stoljeća. Pritom valja naglasiti da je ovdje riječ o hrvatskome jeziku kao sustavu, odnosno o jeziku hrvatske književnosti koju shvaćamo kao repozitorij identitetskih obilježja hrvatskoga jezika.

Od samih početaka hrvatske pismenosti hrvatski su pisci, isprva prevodeći s latinskoga, iznalazili hrvatske riječi bilo kalkiranjem bilo tvorenjem novih riječi, dakako uz iskorištavanje ukupne pisane baštine i organskih idioma (Tafra 1998: 328). Nasljeđujući prošlost tvorbeni je produktivnost i kreativnost hrvatskih autora poglavito 19. stoljeća rezultirala svojevrsnom leksičkom eksplozijom odnosno orječivanjem niza koncepata i konceptnih veza, primjerice, *bespoplatić* 'koji nema poplata, bos' (Nemčić), *bludobol* 'spolna bolest' (I. Kozarac), *brditi* 'penjati se uz brdo' (Kranjčević), *crkvište* 'mjesto, gdje je nekoć bila crkva' (Ciraki), *dušočuvar* 'koji čuva dušu' (Pavlinović), *dušogubac* 'koji dušu gubi' (Pavlinović), *dušoslovac* 'psiholog' (Bogović), *gladilo* 'pegla' (F. Marković), *glazbina* 'glazbena kompozicija' (Šenoa), *glazbotvor* 'glazbena kompozicija' (Becić), *gostomrzje* 'mržnja na goste' (Veber-Tkalčević), *gvozdoteget* 'magnet' (Nemčić), *izvjestiona* 'ured za informacije' (Tomić), *kišnik* 'kišobran' (Veber-Tkalčević, Tomić), *korenodubac* 'dosadni i nametljivi filolog; zapravo dosadnjaković' (Jurković, Harambašić), *kucalo* 'zvekir' (Vojnović), *ljudomrz* 'koji mrzi ljude' (Perkovac), *mekoslon* 'fotelj' (J. Kozarac),

misloslovlje 'logika' (Veber) *mrziljuda* 'mizantrop' (Kukuljević), *nagloželja* 'strast' (Pavlinović), *naočnik* 'lornjon' (Tomić) i mnogi drugi. Važno je također istaknuti da je to i vrijeme brojnih izuma i razvoja mnogih znanosti i tehnologije, vrijeme u kojem raste funkcionalna polivalentnost hrvatskoga jezika koji počinje u javnom životu zamjenjivati strane jezike pa raste i potreba za hrvatskim zamjenama ponajprije latinskih i njemačkih riječi. Uz bogatu književnu produkciju glavni su izvori hrvatskoga leksika onoga vremena znamenita djela preporodnih i poslijepreporodnih leksikografa 19. stoljeća, prije svega Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića (*Deutsch-illirisches Wörterbuch – Njemačko-ilirski slovar*, 1842) te Bogoslava Šuleka (*Deutsch-kroatisches Wörterbuch – Njemačko-hrvatski rječnik*, 1854–1860 i *Njemačko-talijansko-hrvatski rječnik znanstvenog nazivlja osobito za srednja učilišta*, 1874/75) i Dragutina Antuna Parčića (*Rječnik talijansko-slovinski*, 1858). Oni su u svojim rječnicima skupili, a dijelom i sami stvorili (Šulek je posebno poznat po svojim virtuosnim tvorbama, primjerice *giboslovlje* 'dinamika') „obilno i vrijedno leksičko blago koje su hrvatski vukovci ili gledali poprijeko ili potpuno ignorirali“ (Samardžija 2008: 77), jednako kao i jezik njima suvremene hrvatske književnosti. Tako Maretić u svome *Jezičnom savjetniku* eksplicitno prekorava: „U nas je dosta, da se koja reč nalazi u Šulekovu rečniku; otud su ih književnici 60-tih i 70-tih godina prošloga veka uzimali ne mareći ni malo, jesu li dobre ili zle, i tako su ušle u književnost [...] i u kasnije praktične rečnike vrlo mnoge loše reči [...] koje se sve osim „ulješura“, nalaze u Šuleka“ (Maretić 1924: XXIV).

Naime, kako je prema kraju stoljeća prevladala ideja o jedinstvenom jeziku Hrvata i Srba, sve ono što nije pogodovalo ostvarenju te ideje, dakle hrvatske jezične posebnosti, poglavito leksičke, našlo se na udaru štokavskih purista. Oni su u svoje normativističke priručnike uključivali uglavnom novoštokavske narodne izraze i djela Karadžića i Daničića,² dok su brojne hrvatske riječi koje su bile dijelom hrvatske jezične i književne tradicije, osobito one proizašle iz hrvatske leksičke obnove druge polovice 19. stoljeća, proglašavali dijalektalnim, provincijalnim, loše tvorenim, nepoćudnim „barbarizmima“. Sukladno tomu, planiranjem novoga korpusa velikani hrvatske književnosti tadašnjega i prethodnih vremena bili su isključeni, ne bi li se tako uklonile leksičke razlike između hrvatskoga i srp-

² Broz-Ivekovićev *Rječnik hrvatskoga jezika*, objavljen 1901. godine, bio je utemeljen na „narodnom jeziku“, to jest na folklornoj baštini koju su prikupili Vuk Karadžić i Đuro Daničić. U skladu s time, u njemu nalazimo riječi poput *zaprkenjati se*, *zaprjnati se*, *zaprjnijati se*; *zafuzdati*, *udordžija*, *zapus*, dok sasvim običnih riječi kao što su *poštenjak*, *rođen-dan*, *sporazum*, *ured* ili *zvuk* (Benešić 1985: IX/X) nećemo naći.

skoga (Samardžija 2012: 110). Štoviše, Rožić je barbarizmima smatrao „*sve što se protivi čistomu štokavskom književnom jeziku*, dakle u „barbarizme“ u ovoj knjižici pripadaju ne samo „*pravi barbarizmi*“ nego i *rđavi neologizmi, provincijalizmi* (ako ih ne trebamo), *arhaizmi* pa *gramatičke* (i pravopisne) *pogrješke uopće*“ (Rožić 1908: 10–11).³ Analizom Rožićevih *Barbarizama* nije teško zaključiti da se velika većina „rđavih riječi“ odnosi upravo na hrvatske kovanice, odnosno na devetnaestostoljetne novotvorbe poput: „**gradonačelnik**“ (*Bürgermeister*) je nespretna složenica; treba reći: *gradski načelnik*, **hodočasnik**, **hodočastiti**, **hodočašće** – nakazne su kovanice, mjesto kojih treba govoriti: *crkvar*, *poklônîk* (ovo su narodne riječi); *ići na poklonstvo*, *crkvariti*; *poklonstvo* (crkveno)“ (Rožić 1908: 12), čak i „**imen-dan** bit će bolje: *imeni dan*, ili: *godovno*, koje je narodna riječ“ (Rožić 1908: 13), „**krasnosloviti**, **krasosloviti** nepotreban je i nelijep neologizam pored: *krasno govoriti*, *besjediti*, a tko ne će tako neka kaže: *deklamirati*“ (Rožić 1908: 20), „**stoloravnatelj** je nespretna i zališna kovanica mjesto: *domaćin* (upravitelj stola, upravitelj stolom ili od stola)“ (Rožić 1908: 64). Na kraju, vrijedno je još istaknuti da u *Barbarizmima* uglavnom ne nalazimo pravih obrazloženja te da su razlozi zbog kojih valja prihvatiti predložene zamjene nerijetko sasvim prosti: „**sretan**, **sretni**; bolje: *srećan*, *srećni*“ (Rožić 1908: 62) ili „**vlak** u značenju njemačkoga „*Zug*“ ne će biti dobro; bolje je: *voz*“ (Rožić 1908: 77).

Progoni nenovoštokavskih riječi doveli su u konačnici do *puknuća* leksičkoga kontinuiteta hrvatskoga jezika. U skladu s time, čini se sasvim nevjerojatnim da su pridjevi i prilozi o kojima ovdje govorimo nestali iz hrvatskoga jezika kao posljedica razvojnih unutarjezičnih promjena. Znatno je, međutim, vjerojatnije da je njihovu iščeznuću pogodovala unitaristička normativna praksa hrvatskih vukovaca, koja se manifestirala u popisima „rđavih riječi“ brojnih jezičnosavjetničkih djela i priručnika onoga vremena. Štoviše, Maretić na više mjesta u svome *Jezičnom savjetniku* izlaže pokudama niz devetnaestostoljetnih hrvatskih priloga, posvjedočenih u brojnim djelima onovremenih hrvatskih pisaca: „Dobri, ali zališni neologizmi mogu biti od dve ruke. Jedno su takovi, koje su književnici bez potrebe skovali, a u narodu ima za njih dobrih i običnih

³ Popisima „nenarodnih i rđavih“ riječi obilovali su različiti jezični priručnici i savjetnici na kraju 19. i početkom 20. stoljeća. Oko 250 takvih riječi „kojima u književnom jeziku nema mjesta“ donosi Maretić najprije u Dodatku svojoj *Gramatici i stilistici* pod imenom *Antibarbarus*. Mnoge se „naučne radnje“ i tekstovi u stručnoj periodici bave sličnom problematikom: *Riječi kovanice u Preradovića, Neke ponajviše loše riječi kovanice u hrvatskom jeziku*, Još neke loše riječi kovanice u hrvatskom jeziku, svi objavljeni u *Nastavnom vjesniku*.

reči, takovi su na pr. neki prilozi na *-ice*: godimice⁴, namerice⁵, naumice⁶, neopazice⁷, potajice⁸, prigodice⁹ [...] (Maretić 1924: XIV); Ne slažu se s duhom našega jezika neki prilozi, što su ih književnici načinili prema nemačkom jeziku, a dobrim našim narodnim jezikom reklo bi se ono drukčije...“ (Maretić 1924: XIX). Nadalje, izrazito negativno intoniran je i Maretićev stav prema složenim tvorbama: „... ne treba praviti složene

⁴ Inače posvjedočen brojnim potvrđama u djelima hrvatskih pisaca, odnosno u Benešićevu rječniku. U prvih dvanaest svezaka (*a-rzati*) uz citate stoji samo prezime autora, o čemu će još biti riječi. *Svak nek harač godimice daje* (Martić). – *Hrvatska literatura sastojala se godimice od stoljetnog koledara* (Šenoa). – *Ti ne znaš, da naš trošak godimice za sto do dvije stotine forinti raste* (J. Kozarac). – *Proizvod svile u Sjedinjenim Državama raste godimice basnovitim brojkama* (Tresić-Pavičić). – *Tu obitavaju godimice na izmjenju zadrugni članovi stanari* (Kosor). – *Za hvalu Bogu i Spasitelju, a za uspomenu sluge prevjernoga, knez je Stjepan na tom mjestu bio podigao malu kapelicu, u kojoj su modruški fratri godimice služili misu za pokoj duše slugine* (Nehajev). – *Kad bi jelenima rogovi godimice otpadali, morali bismo ih naći* (Cepelić) (Benešić 1986: 554).

⁵ Maretićev je *Pristup* pisan ekavicom pa otuda i ekavizirani lik *namerice*. U Benešića i opet više potvrda: ... *jedva bi tko zamijetio, kako je ta obijesna vesela volja namjerice tražena* (Gjalski). – *On je namjerice išao za tim, da se mlado djevojčice u njega zaljubi* (J. Kozarac). – *I da uspalu u njemu još veću čežnju, ona je namjerice tako brzo i otišla i nije se htjela s njima razgovarati* (Ivakić). – *U njemu je kuhala srdžba na kotarskog poglavara, jer je vidio da ga ovaj namjerice ignorira i omalovažava* (Kolar). A javlja se i varijantni oblik *namjerce*: *Da od Boga nađeš, kćerice, nijesi li' kradom te namjerce uhvatila stopu mlaku nemilosnu svom junaku?* (Trnski) (Benešić 1987: 1492/1493).

⁶ U dvjema citatnim potvrđama u Benešićevu rječniku: *Nastojala je naumice, da se pokaže slabijom* (Novak). – *Od one večeri nije je ni vidio više; ne izlazi, valjda ga se naumice kloni* (Car Emin) (Benešić 1987: 1550). U Hrvatskoj jezičnoj riznici i u Vojnovića, Begovića.

⁷ U brojnih pisaca: *Žene neopazice vladaju mužem, vladaju najviše u čas, kad bradata polovica čovječanstva najviše ističe svoje gospodstvo* (Šenoa). – *Husein pozove nato Ali-pašu Vidaića, da se neopazice sa hiljadu momaka došulja do gradskoga prokopa* (Tomić). – *Izdaleka neopazice slijedio sam par, koji se je vidio po vanjskom vladanju preblažen i presretan* (Kovačić). – *No neopazice, polako, obuže i mene neko zanimanje* (Leskovar). – *Kad me je mimoišao, a ja ustopice, nazorice i neopazice za njim* (Cepelić). – *Tako i odoše godine kao magla, neopazice* (Kolar). – *I oči se same od sebe odvrćaju od bjeline papira i traži odmora u hladu zelenila, knjiga sklizne i neopazice iz ruke* (Perković). – *Suton u San Gimignano donosi neopazice sa sobom neki nevidljivi tihi strah* (Batušić). – *On je odmatao svoju vrvicu vremena neopazice, bez želja i nada* (Kaleb) (Benešić 1987: 1606).

⁸ Varijantni likovi *potajice/potajice* posvjedočeni su u brojnim djelima hrvatskih pisaca na prijelazu stoljeća: *Da im može junak Blaž zagudit iz zasjede tiho i potajice, nek im juriš prisjedne na Jajce* (Trnski). – *Svi ti ljudi po svim tim gradovima rade potajice za Mletke* (Šenoa). – ... i *Pruska se je potajice miješala u ovu stvar* (Tomić). – *Demokratski epikurejci otkopčavaju si potajice prsluke te mjere i opipavaju eliptičnu površinu ispod prsiju: e, ne bi li podnijela, da je natrpaju za tri, četiri dana budućnosti* (Kovačić). – *Potajice mu je mignuo okom* (Novak). – *Nadao se potajice; tokom vremena moglo bi se to i promijeniti* (Leskovar). – *Da izbjegnem tome poniženju, tim bolima i tom iskušenju, bijah svoje položaje napustio potajice, zaklonjen razrova-nošću živaca* (Koščina). – *Potajice bi stari čoban odlazio u koševine i dugo promatrao iza grma, gdje Jakan sagiblje snažni vrat* (Goran) (Benešić 1989: 2237/2238).

⁹ Primjerice, uz prilog *prigodice* Maretić iznosi: *bei der Gelegenheit, bez potrebe načinjena riječ, kad imamo: iz zagođa* (Maretić 1924: 109).

reči, gde se ono isto kaže ili se može kazati rečju prostom, nesloženom. U tom se također treba ugledati na narod, koji vrlo retko gradi složene reči, kad ima s istim značenjem prostu reč [...] Ne mogu se dakle odobriti ove književničke složenice: milodar (mesto: milostinja, prošnja), vadičep (m. izvojac), vatrogasac (m. požarnik) [...] (Maretić 1924: XIX). Napokon, u odnosu prema kajkavizmima Maretić je sasvim eksplicitan i isključiv: „Možda će se kojemu čitatelju činiti preterano, što ja najveći deo kajkavskih reči izgonim iz književnoga jezika, da bi neke mogle podneti [...] Svatko vrlo lako uviđa, da bi takve reči književnomu jedinstvu Hrvata i Srba vrlo smetale ... (Maretić 1924: XXII/XXIII). Uporabna praksa, na žalost, iz različitih razloga nije bila dovoljno vibrantna da bi mogla sačuvati na životu brojne hrvatske posebnosti o kojima ovdje govorimo. Postoje dakako iznimke. Kajkavski je *tjedan* unatoč preporukama onovremenih jezičnih savjetnika koji su zagovarali *nedjelju* i *sedmicu* dobio status standardne riječi (Tafra 1998: 339).

U nastavku ovoga rada nećemo se detaljnije baviti sociopovijesnim i ideološkopoličkim konstelacijama ondašnjega vremena – o hrvatskome jeziku i njegovoj *vanjskoj* i *unutrašnjoj povijesti*, dakle povijesti imanentnoj kao i onoj koja se bavi odnosom vlasti prema jeziku, jezičnom politikom, službenim propisima o jeziku, izborom korpusa i drugim oblicima izvanjezičnih utjecaja (Tafra 2011: 186–187) napisano je mnoštvo epohalnih radova (Jonke, Vince, Tafra, Samardžija, Pranjковиć) – jer namjera je našega rada unekoliko drugačija. Naime, težeći ka opisu onoga čega je u hrvatskome jeziku kao sustavu u jednome odsječku njegova vremena bilo usredotočiti ćemo se na potkorpus pridjevskih i priloških složenica kojima su obilovala djela hrvatskih pisaca 19. stoljeća, a koje su zahvaljujući otvorenu i nenormativnom stavu svoga autora prema uzusu pisaca toga vremena sačuvana u Benešićevu *Rječniku hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*.

3. O pridjevima i priložima u Benešićevu rječniku

Nastao prije više desetljeća, a istodobno još uvijek u nastajanju *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* Julija Benešića proizašao je iz potrebe za izdavanjem rječnika koji bi nadomjestio praznine i nedostatke tadašnjih rječnika, poglavito Broz-Ivekovićeva *Rječnika hrvatskoga jezika* iz 1901. godine, koji su pod utjecajem sve snažnijega štokavskog purizma nudili krnju sliku o leksiku hrvatskoga jezika. Izrada takva rječnika bila je, prema zamisli Miroslava Krleže, tadašnjega potpredsjednika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, kasnih četrdesetih

godina prošloga stoljeća povjerena Juliju Benešiću, književniku i jezikoslovcu, prevoditelju i teatrologu. Na žalost, Benešić nije stigao završiti započeti rad, a dio se rječnika (prvih dvanaest svezaka **a–rzati**) na kojemu je radio, pojavio u tisku tek 1985. godine, tridesetak godina nakon autorove smrti. 2013. godine objavljen je prvi u nizu novih svezaka, 13. svezak (**s–spužvast**), a početkom 2017. godine i 14. svezak (**spužvica–švrljuga**), koje karakteriziraju novi metodološki postupci i vjerodostojno bilježenje korpusnih glosa.¹⁰

Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića izuzetan je sociopovijesni dokument hrvatskoga jezika, poglavito njegova leksika, u vrijeme usustavljivanja i ustaljivanja hrvatskoga standardnog jezika, dakle od sredine 19. do sredine 20. stoljeća, to jest od kodifikacije općehrvatskoga standardnog jezika do kodifikacijskoga zaokreta prema uspostavljanju jezičnog unitarizma. Naime, utemeljen na korpusnim glosama ekscerpiranim iz djela više od stotinu odabranih hrvatskih književnika koji su stvarali od preporoda do sredine 20. stoljeća Benešićev rječnik odražava različite i nerijetko oprečne jezično-političke prakse, svekolikost supostojećih sustava, kako grafijskih i pravopisnih, gramatičkih i tvorbenih, tako i sadržajnih i ideoloških, to jest ukupnost stvaralaštva hrvatskoga jezika u formativnome razdoblju njegova povijesnog razvoja (Nikolić-Hoyt 2017: VII/VIII).¹¹ Jedna se od sastavnica toga vremena od-

¹⁰ Između ostalog, a različito od prvih dvanaest svezaka u kojima se uz citatne potvrde bilježe samo prezimena autora, u novim se svescima uz svaki citat donose širi podaci o izvorima, to jest podaci o autoru, nazivu djela, godini izdanja i broju stranice.

¹¹ Benešićev *Popis autora od kojih su uzimani citati* uključuje stotinjak pisaca: Antun Mihanović (r. 1796.), Nikola Tommaseo, Stanko Vraz, Dimitrije Demeter, Antun Nemčić, Stjepan Ilijašević, Ivan Mažuranić, Mirko Bogović, Ivan Kukuljević Sakcinski, Mate Vodopić, Petar Preradović, Ivan Trnski, Grga Martić, Janko Tombor, Adolfo Veber-Tkalčević, Ivan Perkovac, Ilija Okrugić, Janko Jurković, Luka Botić, Mihovil Pavlinović, August Šenoa, Vilim Korajac, Lavoslav Vukelić, Ivan Dežman, Josip Eugen Tomić, Ferdo Becić, Franjo Marković, Ivan Zahar, Franjo Ciraki, Andrija Palmović, Eugen Kumičić, Hugo Badalić, Rikard Jorgovanić, Ante Kovačić, Ksaver Šandor-Gjalski, Jovan Hranilović, Ivo Vojnović, Josip Kozarac, Nikola Tordinac, Fran Mažuranić, Vjenceslav Novak, Rikard Katalinić-Jeretov, Jure Turić, August Harambašić, Janko Leskovar, Josip Draženović, Edhem Mulabdić, Silvije Strahimir Kranjčević, Ante Tresić-Pavičić, Osman-Aziz-Ivan Miličević i Osman Hadžić, Iso Velikanović, Vladimir Tresčec, Tugomir Alaupović, Viktor Car Emin, Branimir Livadić, Milkan Lovinac-Milko pl. Vukelić, A. G. Matoš, Dinko Šimunović, Ivana Brlić- Mažuranić, Živan Bertić, Vladimir Vidrić, Dragutin Domjanić, Milan Begović, Vladimir Nazor, Franjo Horvat-Kiš, Milan Ogrizović, Andrija Milčino- vić, Ivan Krnic, Mihovil Nikolić, Josip Kosor, Joza Ivakić, Adam Kostelić, Hugo Sedla- ček, Milutin Cihlar Nehajev, Iso Cepelić, Marin Bego, Božo Lovrić, Niko Andrijašević, Zdenka Marković, Mato Hanžeković, Ivan Kozarac, Mate Koščina, Fran Galović, Mi- hovil Pavlek Miškina, Vilko Gabarić, Nikola Polić, Niko Bartulović, Danko Angjelino- vić, Tin Ujević, Slavko Kolar, Miroslav Krleža, August Cesarec, Ahmet Muradbegović,

nosi upravo na posebnosti izvornoga hrvatskog izričaja od preporoda do kraja 19. stoljeća, u koje uz izvornu hrvatsku grafiju i pravopis te stare množinske padeže valja ubrojiti i tvorbeni inovativnost i produktivnost hrvatskih devetnaestostoljetnih autora.

Uz ostale leksičke kategorije u Benešićevu rječniku potkorpus pridjevnih i priloških složenica iz kojega ovdje donosimo tek manji dio rijedak je i vrijedan izvor spoznaja o tvorbenom bogatstvu i stilskoj jedrini hrvatskoga jezika.

3. 1. Mnogolikost izraza i sadržaja

Devetnaestostoljetni (opisni) pridjevi i prilozi hrvatskoga jezika zanimljivi su tvorbeno i leksički odnosno semantički. Kao što ćemo vidjeti, velik je broj njih rezultat orječivanja istančanih koncepata i konceptnih odnosa. Osim toga, pridjevi (i prilozi) koje nalazimo u Benešića potvrđuju se kao otvorene vrste riječi koje imaju rastući broj članova jer tvorbom lako primaju nove članove.

Važno je, međutim, istaknuti da su mnogi danas iščezli devetnaestostoljetni pridjevi i prilozi, koje karakterizira naglašena transparentnost izrazne strane, to jest tvorbene motivacije, tvoreni u skladu sa zakonitostima hrvatske tvorbe, to jest u osnovi istim tvorbenim modelima, istim tvorbenim formantima, često i od istih tvorbenih osnova kao pridjevi i prilozi koje bilježe suvremeni hrvatski jednojezičnici. Usporedimo, primjerice, danas postojeći pridjev *krvožedan* 'koji je žedan prolijevanja krvi' s pridjevom *ljubožedan* u značenju '(koji je) žedan ljubavi (odnosno ljubavnih slasti)', koji se pojavljuje u Benešićevu rječniku u korpusnoj glosi iz djela *Kapetanova kći* Eugena Tomića: ... *promjeri je od glave do pete tako ledenim pogledom, da su se ljubožednoj krčmarici u tren oka sve njezine vruće želje smr-zle u dnu srca*.¹² Ili, na primjer pridjevi *mimogredan* 'uzgredan, prolazan' i

A. B. Šimić, Gustav Krklec, Luka Perković, Dobriša Cesarić, Slavko Batušić, Đuro Sudeta, Nikola Šop, Hasan Kikić, Vjekoslav Kaleb, Dragutin Tadijanović, Alija Nametak, Petar Šegedin, Ivan Dončević, Olinko Delorko, Ranko Marinković, Ivan Goran-Kovačić (r. 1913.). Osim spomenutih autora ekscerpirane su i zbirke narodnih pjesama Matice Hrvatske, Luke Ilića Oriovčanina i zbirke narodnih pripovjedaka Mijata Stojanovića te Kušarovo *Narodno blago*.

¹² U prvih dvanaest svezaka nema, kao što smo već rekli, podataka o izvorima. Navodi se, naime, samo ime autora, dakle Tomić. Međutim, kako su za potrebe nastavnoga rada na dovršavanju Benešićeva rječnika sva djela iz kojih su uzimani citati u većoj ili manjoj mjeri računalno pretraživa, utvrdili smo da citirana korpusna glosa potječe iz djela *Kapetanova kći*. Međutim, premda Benešićevu korpusu pripadaju dva izdanja Tomićeva romana, *Kapitanova kći* iz 1884. i *Kapetanova kći* iz 1935. godine – što nam je omogućilo da u novim svescima navodimo paralelne korpusne glose iz onih djela koja

mimovoljan 'nehotičan' iz Benešića, koji su tvoreni poput pridjeva *mimolazan* u današnjoj uporabi.

Pridjevske i priloške složenice u Benešićevu rječniku nastale su uglavnom dvama tvorbenim načinima: slaganjem i izvođenjem. Izvođenje je takav način tvorbe u kojoj nova riječ nastaje dodavanjem tvorbenog formanta, to jest sufiksa iza osnovne jedne riječi, primjerice *bjegovit* u značenju 'nestalan, nedohvatan, bjegući', potvrđen u Benešićevu rječniku dvjema korpusnim glosama: ... *što mu sad dade bjegovita sreća, to željno on primi* (Mažuranić). *Lov ne lovi bjegovite sreće, jerbo nitko ulovit ju neće* (Nemčić),¹³ koje pak upućuju da je posrijedi pridjev u sastavu složene sveze *bjegovita sreća*. Ili *dosadljivo*, koji je uz *dosadan* primjer stilističke sinonimije u tadašnjemu leksiku.

Slaganje je takav način tvorbe u kojoj nova riječ nastaje od dviju ili više riječi, od dviju ili više osnova, između kojih često dolazi spojni formant *-o*, *-e* ili *-i*. Prema načinu postanka složenica razlikujemo nekoliko vrsta slaganja:

1. čiste složenice (složenice u kojima kao drugi dio dolazi samostalna riječ, *poludivlji*)
2. složeno-sufiksalna tvorba (kad se pri slaganju istodobno dodaje i sufiks, *bjeloputan*)
3. srašćivanje (kad se riječi stalnijega skupa spoje u složenicu, *zlurad*)
4. polusloženice (kad se dvije riječi združe u jednu tako da izgube samo neke gramatičke osobine, a svaka zadrži svoj naglasak, a uglavnom i svoje značenje, *ognjen-stope*)
5. prefiksalna tvorba (kad je u prvom dijelu složenice prijedlog ili niječnica *ne*, *neumoljiv*)
6. prefiksarno-sufiksalna tvorba (kad nova riječ nastaje tako da se uz prefiks istodobno dodaje i sufiks, *beznadan*)
7. prefiksarno-složena tvorba (kad se istodobno dodaje prefiks i slažu dvije osnove, *o-malo-važiti*) (Babić 1991: 41–46).

se pojavljuju u različitim izdanjima, proizašlima iz različitih jezično-političkih praksi, dakako s različitim grafijom, pravopisnim konvencijama a gdje gdje i s promijenjenim leksikom – citiranu glosu ne nalazimo ni u jednome od spomenutih izdanja. Naime, u izdanju iz 1884. piše: ... *promjeri ju od glave do pete tako ledenim pogledom, da su se ljubozednoj krčmarici u tren sve njezine vruće želje na dnu srdca smrzle* ... (73. str), dok izdanje iz 1935. godine donosi: ... *promjeri ju od glave do pete tako ledenim pogledom, da su se ljubozednoj krčmarici u tren sve njezine vruće želje smrzle na dnu srca* ... (118. str). Tekstološka pitanja kao i problem opsežne revizije prvih dvanaest svezaka Benešićeva rječnika u svakom slučaju izlaze izvan okvira ovoga rada.

¹³ Mažuranićevi odnosno Nemčićevi stihovi unekoliko su promijenjeni u odnosu prema izvornome zapisu: ... *što mu sad / Dade bjegovita sreća, to željno on / Prime* ... (I. Mažuranić, Pjesme, 1895, 17), *Lov ne lovi bjegovite sreće, / Jerbo nitko ulovit je ne će* (Nemčić, Izabrane pjesme, 1898, 26).

3. 2. O tipovima tvorbe pridjevskih složenica u Benešićevu rječniku

Slijedeći Babićevu tipologiju (Babić 1991: 423–436) pokušat ćemo bar do određene mjere uspostaviti pridjevske ostvaraje najplodnijih tvorbenih tipova u Benešićevu rječniku, uspoređujući ih s jednakotvorenim pridjevima suvremenoga hrvatskog jezika. U skladu s time, naša analiza ne teži iscrpnu opisu svih tvorbenih obrazaca koji se pojavljuju, nego izdvajanju najučestalijih.

Među čistim složenicama izdvajamo složene pridjeve s imeničkom osnovom i spojnikom *o* u prvome dijelu. Takvi su pridjevi u suvremenoj uporabi: *gromoglasan*, *krvožedan*, *vinorodan*, a u Benešića nalazimo *glavodužan* 'dužan glavom', *ljubožedan* 'koji je žedan, željan ljubavi', *junakorodan* 'koji rađa junake'.

Međutim, znatan je broj pridjeva složen od dviju osnova i sufiksa *-(a)n*. Razlikujemo više tipova takvih pridjeva složeno-sufiksalne tvorbe, među kojima su najčešći:

1. *prid.* + spojnik *o* + *i* + *-(a)n*

Takvi su pridjevi: *bistrouman* 'koji je bistra uma', *blagoćudan*, *čistokrovan*, *debelokožan*, *dobročudan*, *dugovječan*, *lakouman*, *ravnopravan*, *uskogrudan*, *zovoljan*. Velik broj devetnaestostoljetnih pridjeva iz Benešićeva rječnika pripada upravo ovomu tipu: *bujnobojan* 'što je u bujnim bojama', *dugoljetan*,¹⁴ *kratkočasan* '1. koji traje kratak čas 2. koji krati čas, vrijeme, zabavu', *kratkouman*, *malotrajan*, *milokrovan* 'koji je blage ćudi', *mrkoputan* 'mrke puti, crnomanjast'.

2. *br.* + spojnik *o* + *i* + *-(a)n*

Primjerice: *jednoglasan*, *jednosoban*, *dvobojan*, *trokatan*, *stoljetan*. U Benešića nalazimo tek nekoliko takvih pridjeva: *jednoaktan* 'koji ima jedan čin (drame)', *jednosložan* 'koji se sastoji od jednoga sloga', *stobojan* 'koji ima sto ili mnogo boja', *stoglasan* 'koji se sastoji od sto ili mnogo glasova', *stogodan* 'stogodišnji'.

3. *i* + spojnik *o* + *gl.* + *-(a)n*

Takvi su pridjevi: *bogoljuban* 'koji boga ljubi', *čudotvoran*, *glavoloman*, *krovtvoran*, *mirotvoran*, *nadobudan*, *savjetodavan*, *vratoloman*, *zlosutan*, *živo-*

¹⁴ Budući da u svescima od A do RZATI leksikografska obrada nije bila sustavno i dosljedno provedena, neke natuknice nisu definirane, a ne nalazimo ni tipskog definiranja pridjeva.

tvoran. Među iščezlim pridjevima koje bilježi Benešićev rječnik prepoznamo više takvih pridjeva: *bojovjestan* 'koji donosi vijest o boju', *cvjetokitan* 'okićen cvijećem', *časobižan* 'prolazan (časobježan)', *glavobolan/glavoboljan*, *krvoljevan* 'pun krvoprolića (koji proljeva krv)', *krvomutan* 'svadljiv (koji muti krv)', *neboderan* 'koji dere nebo, seže do neba', *neboplovan* 'koji nebom plovi', *nebotičan* 'koji dotiče nebo'¹⁵

Posebno su česti i pridjevi sa *-nosan* u drugome dijelu, koji također pripadaju ovoj skupini. Prema *mironosan* u Benešićevu rječniku nalazimo *bje-donosan* 'koji donosi bijedu', *gromonosan* 'koji gromove nosi'.

4. pril. + gl. + -(a)n

Takvi su pridjevi česti i u suvremenim rječnicima, na primjer *blagotvoran*, *dalekovidan*, *dobrohotan*, *dugotrajan*, *slabovidan*, ali i u Benešića: *brzoletan* 'koji brzo leti', *milopojan* 'miloglasan (koji milo poje)', *milozboran* 'slatkorječiv (koji milo zbori)', *mnogokretan* 'koji se mnogo kreće, okre-tan', *mnogostradan*.

5. z + spojnik o + i + -(a)n

Takvi su pridjevi podvrsta prvoga tipa: *istobojan*, *istodoban*, *istosmjernan*, *istovrstan*, *svakovrstan*. Benešićev pak rječnik donosi i: *istokrvan* 'koji je iste krvi'.

6. z + spojnik o + gl. + -(a)n

Ovomu tipu pripadaju pridjevi *samohodan*, *samokretan*, *samoposlužan*, a u Benešićevu rječniku nalazimo: *samorazoran* 'koji razara sama sebe', *samo-stojan* 'samostalan (koji sam stoji)', *samotvoran* 'koji je od sebe tvoren, prirodan', *samoživan* 'koji živi sam; koji se brine samo za sebe i svoje potrebe'.

7. pril. + i + -(a)n

Takvi su pridjevi *mnogobojan*, *mnogoljudan*, *višeglasan*, a u Benešiću su, među ostalim, posvjedočeni: *mnogokoban*, *mnogoličan* 'mnogolik, raznolik, različit', *mnogoljetan*.

¹⁵ Benešićev rječnik donosi više korpusnih glosa s pridjevom *nebotičan*, koji je živio gotovo stotinu godina u djelima hrvatskih književnika od Tombora do I. G. Kovačića. Kao što ćemo vidjeti, pridjev *nebotičan* dijelom je različitih kolokacijskih sveza: *nebotični hrast(ovi)* (Tombor, Šenoa), *nebotični vrh(ovi)* (Veber-Tkalčević, Zahar), *nebotične Alpe* (Tomić), *nebotični vrhovi Alpa* (Gjalski), *nebotične gore* (Jorgovanić), *nebotične himalajske gore* (Fr. Mažuranić), *nebotični genij* (Kovačić), *nebotična visina* (J. Kozarac), *nebotična stijena* (Tresić-Pavičić, Matoš), *nebotičan krov* (Ujević), *nebotične piramide* (Krleža), *nebotična jela* (Goran).

8. z + gl. + -(a)n

Takav je, na primjer, pridjev *svelovan*. Benešić donosi *svemožan* 'koji sve može, svemoćan', *sverazoran* 'koji sve razara i uništava', *svezatoran* 'koji sve zatire'.

Osim sufiksa -(a)n nerijetko se susreću pridjevi složeno-sufiksne tvorbe izvedeni nultim sufiksom. Tvore se od raznih osnova najčešće sa spojnikom o te obrazuju više različitih tipova:

1. prid. + o + i + -ø

Uz *bistrook*, *bosonog*, *crvenokos*, *dugokril*, *gologlav*; *dugolist*; *milolik* u Benešićevu rječniku nalazimo i *kratkokos*, *kratkoprst*, *lahkokril* i *lakokril*.

2. br. + o + i + -ø

Uz svakodnevne *jednočlan*, *dvoglav*, *trostruk*, *peterokrak*, *stoglav* u Benešiću još i *dvobrid* 'koji ima dva brida', *dvogub* 'dvostruk', *dvoimen* 'koji ima dva imena'.

3. pril. + gl. + -ø

Uz primjere koje navodi Babić *brzolet*, *lakosrd*, *mutnovid*, *slatkorek*, *zloguk*, u Benešića nalazimo i *brzojez* 'nagle ćudi, naglobrz', *brzokret* 'koji se brzo kreće', *brzovolov* 'koji brzo lovi', *brzoplov* 'koji brzo plovi', *brzotok* 'brza toka'.

4. i + o + i + -ø

Prema *bućoglav*, *kozobrad*, *medoust*, *zlatokril*; *srcolik* Benešić donosi *lastokril*, *lastolik* 'lasti sličan', *munjolik* 'munji sličan', *munjonog* 'brzonog, hitronog'.

U Benešićevu rječniku nalazimo i dosta primjera složene prefiksno-sufiksne tvorbe s različitim prefiksima, među kojima su brojni pridjevi složeni s prefiksom *bez-* i imeničkom osnovom sa sufiksom -(a)n. Uz suvremene *besciljan*, *beskonačan*, *besmrtan*, *bestidan*, *beščutan* u Benešića nalazimo i *beščedan* 'tko nema čeda, djeteta', *bezdjetan* 'tko nema djece', *bezbitan* 'nebitan, nevažan'. Osim navedenih susrećemo i složene pridjeve tvorene prefiksno-sufiksnom tvorbom s prefiksom *-bez* i nultim sufiksom: *bezbrad*, *beznokti*, *bezub*, u Benešića *bezrjek* 'koji nema riječi'.

3. 3. O priloškim složenicama u Benešićevu rječniku

U vrlo raznolikoj tvorbi priloga u čije pojedinosti nećemo ulaziti sudjeluje dosta sufiksa među kojima se u priloga (izvedenih i složenih) u Benešićevu rječniku ističu:

-ce

bezobzirce 'bezobzirno, ne osvrćući se ninašto', *iznenace* 'iznenada', *iznebušce* 'iznebuha', *iznevarce* 'iznenada', *krivudce* 'krivudavo', *lagodce* 'lagano, blago', *mimohoce* 'usput, prolazeći mimo', *naodmorce* 'uz prekide'.

-ice

dozgodice 'od časa do časa, na mahove, pripadom', *dosmrstice* 'do smrti', *gmižice* 'gmižući', *godimice* 'svake godine; kroz mnogo godina', *grlilice* 'grleći', *iznebušice* 'iznebuha', *lagodice* 'lagano, blago', *namjerice/namjerce*, *naočice* 'naočigled', *naumice* 'hotimice', *nazorice* 'poizdaleka prateći', *neopazice* 'neprimjetljivo, neprimjetno', *potajice* 'potajno', *prigodice* 'u nekom slučaju'.

-imice

četimice 'u četama', *hrlimice* 'naglo, brzo, žurno', *iznimice* 'izuzetno', *kidimice* 'na prekide', *krilimice* 'kao na krilima'.

-ke

danaske 'danas', *iznebuške* 'iznebuha', *svunočke* 'svu noć, cijelu noć'.

U prefiksnoj je tvorbi vrlo čest prefiks *do-* kao u *dosele* 'dosle, doslije, dosad, dosada' ili *dobrza* 'ubrzo, doskora', *dojaka* 'dosad, doslije, dosele', no ova je tvorba zapravo sraščivanje. Sraslice obrazuju heterogenu skupinu priloga poput: *iznejaka* 'od malih nogu, od malena', *namušku* 'po muški, muškarački', *naobred* 'po redu, redom, jedno za drugim' ili frazemske sraslice *regbi* '(rekao bih) tako reći, reći bi, kao da, rekbi'.

Konačno, nekoliko je priloga složeno od priloga: *dobroželjno* 'dobrohotno, dobronamjerno', *hladnoćudno* 'ravnodušno', *kratkočasno* '1. što traje kratak čas 2. zabavno'.

Možemo se samo nadati da je već iz nevelika broja izloženih primjera vidljivo da su tvorbe pridjevskih i priloških složenica (dakako i drugih leksičkih kategorija) u djelima hrvatskih devetnaestostoljetnih pisaca, a zabilježene u Benešićevu književnojezičnom rječniku, ekspresivne, gdjeg-

dje čak virtuozne poput Šulekovih, no nipošto ishitrene. One jesu čas razigrane čas strože, no uvijek su tvorene u skladu sa sustavom. Međutim, njihova je posebna vrijednost u transparentnosti njihove izrazne strane, to jest motivacije. Postoji u Benešićevu rječniku dakako i određen broj hapaksa, poput pridjeva *nadolujen* 'nadut olujom', no oni nisu bili izvorom naših spoznaja i zaključaka.

4. „Zaključavanje umovanja“¹⁶

Iščezli devetnaestostoljetni pridjevi i prilozi, ekspresivni i puni stilske jedrine, rezultat su tvorbene produktivnosti i kreativnosti hrvatskih književnika druge polovice 19. stoljeća. Njihovo je, međutim, stvaralaštvo dijelom šire hrvatske leksičke obnove onoga vremena u kojoj su, kao što smo već rekli, presudnu ulogu i utjecaj imala preporodna i poslijepreporodna leksikografska djela, poput rječnika Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića, Bogoslava Šuleka te Dragutina Antuna Parčića.

Uz djelomičan uvid u zavidne tvorbene vještine ondašnjih književnih stvaralaca namjera je ovoga rada bila ukazati i na njihove pokušaje orječivanja sve brojnijih i složenijih koncepata i konceptnih veza, uzrokovanih naglim razvojem društva i društvenih odnosa. Posebno se u tome ističu orječivanja različitih svojstava (pridjevi), odnosno raznolikih „situacijskih kulisa“ (prilozi).

Pridjevi i prilozi o kojima se govori u ovom radu, heterogeni po čestoći svoje ograničene uporabe, svojinom su hrvatske umjetničke književne baštine. Pripadaju dakle hrvatskome jeziku kao sustavu te poglavito jeziku književnosti koju poimamo kao repozitorij identitetskih obilježja hrvatskoga jezika i vrelo dokaza njegova (samobitnog) razvitka.

Napokon, budući da prema kraju 19. stoljeća jačaju a potom i pobjeđuju ideje hrvatskih vukovaca koji su bili iznimno kritični prema „plodovima hrvatske leksičke obnove iz druge polovice XIX. st. nalazeći im različite prigovore i pretpostavljajući im posuđenice“ (Samardžija 2012: 110), odnosno novoštokavske zamjene koje su služile kao norma, usuđujemo se pretpostaviti da su upravo izvanjezični razlozi (koji, međutim, za razliku od historizama nisu vezani uz iščeznuće referenata, već impliciraju odnos vlasti prema jeziku), a ne unutarjezični doveli do iščeznuća velikog broja hrvatskih devetnaestostoljetnih pridjeva i priloga (dakako i drugih leksičkih kategorija). Pitanje je, naime, bi li oni bez kodifikacijskoga zaokreta zaista nestali postupno se gubeći u obrisu.

¹⁶ Zaključak (u umovanju), nem. Schluss, lat. conclusio (otud franc. conclusion, tal. conclusione); zaključak je kao zaključavanje umovanja (Maretić 1924: XXI).

Literatura:

- Babić, Stjepan (1991). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: HAZU i Globus.
- Benešić, Julije (1985-1990). *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, I-XII, Zagreb: JAZU i Globus.
- Benešić, Julije (2013). *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, XIII (s-spužvast), Zagreb: HAZU.
- Benešić, Julije (2017). *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, XIV (spužvica-svunočke), Zagreb: HAZU.
- Maretić, Tomo (1924). *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, Zagreb: JAZU
- Marković, Ivan (2010). *Uvod u pridjev*, Zagreb: Disput.
- Nikolić-Hoyt, Anja (2013). U pozadini rječnika, *Fluminensia*, 25, 1, 151-166.
- Nikolić-Hoyt, Anja (2017). Predgovor, *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, XIV (spužvica-švrljuga), HAZU, Zagreb.
- Pranjković, Ivo (2002). *Hrvatska skladnja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Rožić, Vatroslav (1908). „Barbarizmi“ u hrvatskom jeziku, Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare.
- Samardžija, Marko (2008) *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u NDH*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Samardžija, Marko (2012) *Hrvatski jezik i pravopis od ujedinjenja do kraja Banovine Hrvatske (1918.-1941.)*, Zagreb: Školska knjiga.
- Tafra, Branka (1998). Povijesna načela normiranja leksika, *Rasprave IHJJ*, 23-24, pp. 325-343.
- Tafra, Branka, Petra Košutar (2011). Nova periodizacija povijesti hrvatskoga književnoga jezika, *Filologija*, 57, pp. 185-204.

To disappear, fading away: On vanishing nineteenth-century Croatian adjectives and adverbs, their formation patterns, semantics and stylistic vigour

Conceived as an anthology of literary citations intended to reflect the progression of the Croatian lexicon ranging from the mid-1800s, when the Croatian standard language was established and systematized, to the end of the Second World War and the early beginnings of the Communist era, *The Dictionary of the Croatian Literary Language from the Revival to I. G. Kovačić* [Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do Ivana Gorana Kovačića] remained unfinished after the death of its author, Julije Benešić, in 1957.

Benešić was a renowned Croatian translator, lexicographer, literary critic and writer; it was he who the then vice-president of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts entrusted with the compilation of a dictionary that was to fill the gaps left by existing dictionaries. The dictionaries of that period, particularly Iveković and Broz's *Dictionary of the Croatian Language* (1901), offered an incomplete picture of the Croatian lexicon in which the Croatian literary and language tradition, older Croatian literature as well as the then contemporary literature were not adequately represented.

Employing a descriptive, documentary policy rather than a prescriptive and normative one, Benešić's dictionary includes various linguistic practices, encompassing spelling, grammar and lexicon, as well as different, rather opposing world views of the time. Among others, it records the genuine Croatian literary tradition, dating back to the second half of the 19th century, when many new words were coined in order to promote the Croatian language as a suitable successor of Latin and German, which had prevailed until then. But it also registers the outcomes of the convergent and unitarian language policy aimed at the unification of Croatian and Serbian, the beginnings of which date back to the late nineteenth century. For instance, a significant number of genuine Croatian words, belonging to the distinguished Croatian literary tradition mentioned before, went out of use. It is important to note that, contrary to expectations that out-of-use words usually denote missing referents (nouns) or abandoned activities (verbs), there are a considerable number of abstract nouns as well as highly expressive adjectives and adverbs among the missing words.

This article focusses on these out-of-use adjectives and adverbs which were *saved* in Benešić's dictionary, their formation patterns, semantics, and stylistic vigour.

Key words: Benešić's Dictionary, 19th century, Croatian language, adjectives, adverbs

